

ԿՐՕՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Տ. ՆԱՐԵԿ ՎՐԴ. ԱՎԱԳՅԱՆ

ԱՆՊԱՏՏԱՆԻ ԿԱՆՈՆԸ ԵՒ ԱՆՁՐԵԽԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՆՈՂԱԳՈՐԾԻ համար կենսական նշանակություն ունեւ հաջող բերքի ստացումը, որից կախված էր մինչեւ հաջորդ տարվա բերքն ընկած շրջանի նրա ապրուստը: Պայմանավորված այս հանգամանքով՝ նախաքրիստոնեական շրջանում մեծ տեղ են գրավել բարեբերության հետ կապված ծիսա-մոգական հավատալիքները եւ բերքի հովանավոր չաստվածությունները՝ արեւելյան, հունա-հռոմեական եւ հայկական:

Քրիստոնեության հաստատումից հետո Հայոց եկեղեցական ծիսակատարության մեջ եւս, բնականաբար, պետք է ստեղծվեին հողագործի աշխատանքի եւ բերքի պահպանության համար առ Աստված ուղղված աղոթքներն ու հայցվածները «Մաշտոց» ծիսարանի համապատասխան կանոններով, որոնց հանրագումարն է դարձել Անդաստանի արարողությունը՝ նպատակամիտված համայն աշխարհի բարեբերությանը եւ խաղաղությանը:

Անդաստանի, անձրեւի եւ բերքի հետ կապված արարողությունների հիմքում ընկած է հողագործի եւ Աստծու (հին շրջանում բնության ուժերի) հետ հաստատվող այն ուխտ-դաշինքը, ըստ որի՝ ինքը պետք է համապատասխան զոհաբերություն կատարեր՝ սկսած հերկը նետվող առաջին հատիկների ծիսական նվիրաբերումից մինչեւ ստացված բերքից ընծայումը, որպեսզի երաշտ չլիներ, եւ ակնկալված հաջող բերքն ստացվեր:

Նման բոլոր արարողությունները ունեն հոգեւոր-բարոյական այն խորհուրդը, որ ստացվող բերքից մի մաս որպես տուրք հարկավոր է թողնել աղքատներին եւ արտերի եզրերով անցնող օտարականներին:

«Անդաստան» բառը ծագել է անդ բառից, որը լայն առումով նշանակում է արտ եւ հանդ: Բառը գալիս է դասական գրաբարից:

Աստվածաշնչում այն կիրառված է 32 անգամ: Բերենք բնորոշ երկու օրինակ. «Եւ ելին յանդաստանսն եւ կթեցին զայգիս իւրեանց» (Դատ. Թ. 27) եւ «...կերակրեաց զնոսա արդեամբք անդաստանաց» (Բ. Օրին. ԼԲ. 13): Այն հիշվում է նաեւ «Կանոնագիրք Հայոց»-ի մի շարք կանոնախմբերում: Աթանաս Ալեքսանդրացու կանոնախմբի ՀԲ. կանոնում ասվում է, որ եթե քահանան «...զանդաստան իւր կամ զպարտէզ» մշակելիս քարը դուրս նետի եւ այն դիպչի անցորդին, ինչպես պետք է վարվել¹: Անդաստանն այստեղ ճշտորեն գործածված է հանդ եւ արտ իմաստով:

Սահակ Պարթևի կանոնախմբի ԾԱ. կանոնում թվարկվում է, թե իշխաններն ինչ են նվիրում եկեղեցուն, այդ թվում «...յանդաստանաց եւ ի պաճարաց»²: Այստեղ նույնպես այն ունի արտ եւ հանդ իմաստները:

Պարտավի կանոնախմբի ԺԴ. կանոնում ասվում է, որ ով փորձի որեւէ պատճառով վաճառքի հանել եկեղեցու անդաստանը, թող նզովյալ լինի եւ այլեւս քրիստոնյա չանվանվի³:

Բերված երեք օրինակում նկատելի է մի օրինաչափություն: Անդաստանը հիշվում է որպես եկեղեցուն ընծայվող կամ պատկանող հողատարածք, իսկ շինականներին պատկանող հողն անվանվում է հող, կալ, հնձան եւ մի քանի այլ անուններով: Այստեղից, թերեւս, կարելի է եզրակացնել, որ սկզբնապես Անդաստան է անվանվել եկեղեցական հողատարածքը, եւ դաշտերում Անդաստանի արարողությունն սկզբնապես կատարվել է եկեղեցապատկան հողատարածքներում, որն ավելի է պատշաճել եկեղեցական ծեսի բացօթյա կատարմանը:

Անդաստանի եկեղեցական արարողությունը տարվա մեջ՝ Տյառնընդառաջից մինչեւ Խաչվերաց ընկած շրջանում, կատարվել է 25 անգամ: Հետեւաբար, կատարվել է սկսվող գյուղատնտեսական աշխատանքներից մինչեւ բերքահավաքն ընկած շրջանում: Սեպտեմբերին կատարվող Խաչվերացի ժամանակ, ըստ էության, ավարտվում էր բերքահավաքը՝ եզրափակելով գյուղատնտեսական տարին, որի համար Խաչվերացի Անդաստանն առանձնահատուկ ձեւով է կատարվում:

Վահան վարդապետ Տեր-Մինասյանն Անդաստանի արարողությունը կապում է անձրեւաբերության մթագնված ծեսի հետ, որը կատարվում էր Նուրի տիկնիկը պտտեցնելով, որ այդ հին շաստվածությունը վերաբերող

¹ «Կանոնագիրք Հայոց», հտ. Ա., աշխ.՝ Վ. Հակոբյանի, Երեւան, 1964, էջ 320:

² Անդ, էջ 412:

³ «Կանոնագիրք Հայոց», հտ. Բ., աշխ.՝ Վ. Հակոբյանի, Երեւան, 1971, էջ 11:

«...հանդեսները Տերմտասի եւ Ծաղկազարդի անդաստաններով կ'սկսին եւ կը վերջանան հաշվերացի անդաստաններով»⁴:

Արմաշի դպրեվանքի միաբաններից Պսակ վարդապետը ժողովրդական ակունքներից եկող եւ եկեղեցու կողմից կատարվող Անդաստանի արարողութեան մասին գրում է. «Իր պարզ նշանակութեամբ՝ արտ բառն է, կամ ցամփը երկրագործի: Սակայն պաշտամունքի լեզուին մէջ՝ կրօնաշունչ նշանակութիւն մը կ'առնէ ան, թէւ բոլորովին չի հեռանար արտ բառին իմաստէն»⁵:

Վահան վարդապետը եւս ընդգծում է, որ Անդաստանն սկզբնապէս դաշտերում է կատարվել. «Հին սովորոյթ է արտ օրհնել տալը եւ կըսուէր անդաստան: Այժմ արտ երթալով զայն օրհնել տալ չկայ. ու միայն ժամերու մէջ կը կատարուի»⁶:

Անդաստանի հետ կապված ժողովրդական հին հավատալիքների աստիճանական մթազնման, եղանակային պայմանների եւ այլազգիների կողմից եկեղեցական թափորը չհանդուրժելու պատճառով եւ քաղաքային միջավայրի պայմանների թելադրանքով Անդաստանի թափորն սկսել է կատարվել եկեղեցու ատյանում, քանի որ հեռու էին դաշտերը⁷:

Թերեւս քիչ դեր չի խաղացել գաղթաշխարհի ազդեցութեւնը, ուր օտար քաղաքներում ոչ միայն դժվար, այլեւ տարօրինակ կլինէր դաշտեր հասնելը, քանի որ քույր եկեղեցիները չունեն Անդաստանի մեր արարողութեւնը: Ուղղափառ աշխարհում նմանաբնույթ թափորով եւ առջեւից տարվող սրբապատկերներով երթ է կազմակերպվում երաշտի ժամանակ, այդ պատճառով մինչեւ ամռան տապն ընկած շրջանում Անդաստանի արարողութեւնը տարօրինակ կթվար ժողովրդին եւ պատճառ կդառնար Ծռազատկի պէս հարուցվող եկեղեցական վեճերի:

Անդաստանը «...սկսվում է երկու տներից բաղկացած ֆարոգով՝ «Վասն ի վերուստ խաղաղութեան եւ փրկութեան» եւ ապա՝ տեառնագրութիւն «Ի չորիս կողմանս»⁸: Արեւելյան կողմի մասին ասվում է. «Օրհնեսցի եւ պահպանեսցի եւ նախախնամեալ պահեսցի արեւելեան կողմն աշխարհիս, եւ

⁴ Վ. ՎՐԴ. ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍԵԱՆ, *Անգիր դպրութիւն եւ հին սովորոյթներ, հտ. Բ, Կ. Պոլիս, 1904, էջ 99*:

⁵ «Լույս», Կ. Պոլիս, 1906, էջ 325-326:

⁶ Վ. ՎՐԴ. ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍԵԱՆ, *Անգիր դպրութիւն եւ հին սովորոյթներ, էջ 99*:

⁷ ՏԷՄ Ղ. ԱՐԲ. ԶԵՊԵՅԵԱՆ, *Ծիսական գիտելիքներ, Անթիլիաս-Լիբանան, 1986, էջ 53-54. Ա. Մ. ՎՐԴ. ԿՐԱՆԵԱՆ, Հայ ժիսական պաշտամունքը, Բեյրութ, 2001, էջ 240-241*:

⁸ Խ. Հ. ՊԱՆՅԱՆ, *Ժամակարգութեւնը Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու, Երեւան, 2005, էջ 94*:

հայրապետութիւն հայոց»⁹։ Արեւելյան կողմի օրհնությամբ օրհնվում է նաեւ Հայոց աշխարհը ոչ միայն այն պատճառով, որ Արեւելքում է, այլեւ որովհետեւ Աստված, ինչպէս Ծննդոց գրքի սկզբում է ասվում, դրախտը հիմնեց Արեւելքում. «Եւ տնկեաց Աստուած զդրախտն յԵդէմ ընդ արեւելս» (Ծննդ. Բ. 8)։ Համաձայն Սուրբ Գրքի (Ծննդ. Բ. 10–15) եւ Հայ Եկեղեցու ավանդույթան՝ դրախտը եղել է հայկական լեռնաշխարհում, իսկ Հայաստանը գտնվում է Արեւելքում։ Նույն այս պատճառով է, որ Արեւելյան կողմի օրհնության ժամանակ օրհնվում է նաեւ Հայոց հայրապետությունը։

Ապա «...դարձուցանեն զերեսս յարեւմուտս»¹⁰ եւ ասում են «Օրհնեսցի եւ պահպանեսցի եւ նախախնամեալ պահեսցի արեւմտեան կողմն աշխարհիս եւ թագաւորութիւն քրիստոնէից»¹¹։ Քանի որ Արեւմուտքը կապվում է Եւրոպայի հետ, ուր Արեւմտյան քրիստոնյա մեծ պետություններն են, դրա համար այս մաղթանքում արտահայտվում են համաքրիստոնեական միասնության ու արեւմտյան քրիստոնեությունից հայ ժողովրդի ունեցած քաղաքական ակնկալիքները, որոնք, բնականաբար, ազգային-եկեղեցական գործոններով էին պայմանավորված։

Հետո «...շրջելով դառնան ի հարաւ» եւ ասեն. «Օրհնեսցի եւ պահպանեսցի եւ նախախնամեալ պահեսցի հարաւային կողմն աշխարհիս երկիրս, անդաստանս եւ պտղաբերութիւն տարւոյս»¹²։ Ինչպէս տեսնում ենք, հարավային կողմի օրհնության մեջ է, որ հարազատորեն արտահայտվել է Անդաստանի գաղափարը, ուր նաեւ անդաստան բառն է հիշվում։

Արարողությունն ավարտվում է հյուսիսային կողմի օրհնությամբ, որը հավաքական ձեւով վերաբերում է քաղաքներին, բնակավայրերին եւ վանքերին. «Օրհնեսցի եւ պահպանեսցի եւ նախախնամեալ պահեսցի հիւսիսային կողմն աշխարհիս՝ վանքս, անապատս, քաղաքս եւ գիւղս եւ բնակեալ ժողովուրդս ի սմա»¹³։

Տոնացուցում եւ ճաշոցում նշվում է, որ Անդաստանի արարողությունից հետո գնում էին գերեզմանները, եւ օրհնության կարգն այնտեղ էր շարունակվում։

Տոնացուցի նկարագրությամբ՝ Անդաստանի արարողությունը եռամաս կառուցվածք ուներ.

⁹ «Ժամագիրք Ատենի», Վաղարշապատ, 1894, էջ 303։

¹⁰ Անդ, էջ 304։

¹¹ Անդ։

¹² Անդ։

¹³ Անդ։

ա. Անդաստանի կատարումը՝ «Եւ տեառնագրեացն զանդաստանն»¹⁴։

բ. Գերեզման գնալը. «Եւ երթայցեն ի գերեզմանսն»¹⁵։

գ. Գերեզմանից թափորով ետ դառնալը։

Ճաշոցում նույնպես նշվում է, որ գերեզման են գնում՝ «Եւ երթայցեն ի գերեզմանսն»¹⁶։

Անդրանիկ ծ. վրդ. Կռանյանը գրում է, որ Անդաստանի ժամանակ ննջեցյալների կարգն էին կատարում, որովհետեւ դաշտից վերադառնալիս թափորն անցնում էր գերեզմանոցի կողքով, ուր «...ըստ հայկական սովորութեան, եկեղեցւոյ բակին կամ անո՛ր շրջանակին մէջ կը գտնուէր եւ կը կոչուի «խաչփակ»¹⁷։

Հայ Եկեղեցու ծիսակարգի հոգեւորական ուսումնասիրողների կողմից նշվել է, որ Անդաստանի արարողութիւնն անկախ նրանից, թե որ շրջանից է մուտք գործել Հայոց Եկեղեցի, խոր արմատներ է ունեցել՝ գալով հին հեթանոսական արարողութիւններից։ Պսակ վարդապետն այս մասին գրում է. «Արարողութիւնը այնքան ընտանեկան ու ներքին, բայց շատ գեղեցիկ ու շինիչ բնութիւն մ'ունէր. թերեւս հեթանոսական կրօնքին վերջամանցութիւններէն՝ Դեմետրէ դիցուհիի տօնին յիշատակը եղած ըլլայ այն՝ իր քրիստոնէացած ձեւին տակ»¹⁸։

Պսակ վարդապետը Անդաստանի նախօրինակը Հայոց Եկեղեցում համարում է Զենոբ Գլակի (Հովհան Մամիկոնյան) Պատմության մեջ հիշված այն հատվածը, ուր ասվում է, որ Տարոնում Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը, Ս. Հովհաննէս Մկրտչի մասունքակիր Աջը բարձրացնելով, տեառնագրում է «...շուրջ զամենայն կողմամբն գաւառի»¹⁹։

Երկրի շուրս կողմերը տարբեր պատուհասների ժամանակ Ս. Խաչով Տյառնագրելու մասին, որպէս Անդաստանի տարբեր ձեւեր, Հայր Պսակը գրում է. «Եկդ. Պատմութեան մէջ յաճախ կ'հանդիպին տեառնագրութիւններ՝ վերահաս պատուհասներու առթիւ. օրինակ երաշտութեան եւ սովի, մահտարածամներու եւն. որ ատեն եկեղեցիի բովանդակ պաշտօնէութիւնը ժողովուրդին հետ միասին կ'սկսի աղերսել Աստուծոյ, եւ երկրի շուրս կողմերը կ'օրհնէ Ս. Խաչով»²⁰։

¹⁴ «Տօնացոյց», Վաղարշապատ, 1906, էջ 36։

¹⁵ Անդ։

¹⁶ «Ճաշոց», Վաղարշապատ, 1999, էջ 164։

¹⁷ Ա. Տ. ՎՐԴ. ԿՐԱՆՅԱՆ, Հայ ծիսական պաշտամունքը, էջ 241։

¹⁸ «Լոյս», էջ 326։

¹⁹ Անդ։

²⁰ Անդ։

«Մաշտոցի» հին խմբագրության մեջ իրար հաջորդող 3՝ ԼԶ.-ԼԸ. կանոնները վերաբերում են բերքի առատությանը, բերքը անկորուստ բերքահավաքին հասցնելուն եւ, վերջապես, բերքը երաշտից պաշտպանելուն:

Առաջին կանոնը՝ «Կանոն գԱրմտիս սերմանեաց, զշիւղ եւ զհնձան առհնելոյ», վերաբերելով բերքի առատությանը, որոշակիորեն կապված է Անդաստանի սկզբնական գործառույթի՝ դաշտերն անձրեւից պաշտպանելու հետ²¹: Երկրորդը՝ «Աղաթք ի վերայ Երաշտութեան. ամձրեւ լինի», ինչպես վերնագիրն իսկ հուշում է, վերաբերում է երաշտի ժամանակ անձրեւ գալուն: Այն ոչ թե կանոն է, այլ մի աղոթք, որի համար խորագրում ոչ թե կանոն, այլ աղոթք է անվանվում²²: Երրորդ՝ «Կանոն խաչալուայ առնելոյ» կանոնը, ինչպես վերնագիրն է հուշում, խաչով օրհնված ջրով դաշտերը ցողելուն է վերաբերում²³: Այս կանոնը կապվում է ոչ թե երաշտից, այլ տարբեր հիվանդություններով, մարախով եւ այլ պատճառներով վտանգված բերքի փրկությանը:

Յուրաքանչյուր կանոնի բնույթն ավելի ցայտուն է երեւում այդ կանոնի՝ առ Աստված ուղղված աղոթքի հայցվածում: Եթե նախորդ երկու կանոններում հստակորեն անձրեւ էր հայցվում, ապա այս մեկում ասվում է, որ ջրի ցողմամբ թող ի բաց վանվեն բերքի աճեցման բոլոր խոչընդոտները:

Առաջին կանոնը, պահելով իր կենսունակությունը եւ կանոնի մաս կազմող միավորները, որոշակի համառոտմամբ տեղ է գտել նաեւ հետագա շրջանի տպագիր Մաշտոցներում, այդ թվում եւ Վաղարշապատի 1894. Մաշտոցում²⁴:

Եթե հին խմբագրության մեջ երաշտին վերաբերում էր որպես կանոն համարվող եւ առանձին թվահամար ունեցող մի աղոթք, ապա հետագայում այն նկատելիորեն ընդարձակվել է՝ ձեռք բերելով կանոնի մաս կազմող բոլոր միավորները՝ հիմնականում պահպանելով կանոնի հիմքում ընկած աղոթքը²⁵:

Ինչպես ցույց է տալիս ձեռագիր եւ տպագիր Մաշտոցների համեմատությունը, «Կանոն զարմատիս սերմանեաց, զշիւղ եւ զհնձան

²¹ «Մալր Մաշտոց», Ժ դար, հտ. Ա., գիրք Ա., աշխ.՝ Գ. Տէր-Վարդանեանի, Ս. Էջմիածին, 2012, էջ 410:

²² Անդ, էջ 416:

²³ Անդ:

²⁴ «Մաշտոց», Վաղարշապատ, 1894, էջ 421-429:

²⁵ Անդ, էջ 431-436:

աւրհնելոյ» կանոնը հետագայում միավորների եւ բնագրի հավելումներ չի ունեցել:

Կանոնն սկսվում է ԿԴ. սաղմոսի 14-րդ համարով, որը լիովին արտացոլում է ողջ կանոնի խորհուրդը եւ նպատակը. «Հովիտք բազում արասցեն ցորեան»²⁶:

Կանոնի ծիսական նկարագրություն մեջ, որը չկա Վաղարշապատի 1894 թ. հրատարակությունում, ասվում է. «Առնու քանանայն զխաչն եւ զԱւետարանն եւ երթայ առ մթերեալ արմտիսն»²⁷: Այստեղ ընդգծվում է, որ քահանան գնում է մթերված՝ հավաքված բերքն օրհնելու:

Ցանկացած կանոնի բուն էությունն արտահայտվում է քահանայի՝ առ Աստված ուղղված աղոթք-հայցվածում: Ասվածը լիովին վերաբերում է եւ այս կանոնի աղոթքին, ուր գլխավոր խնդրանքը ոչ թե հաջող բերքի ստացումն է, այլ անձրեւի պարգեւումը: Բարեբերության գլխավոր պայմանն է համարվում անձրեւը, որի համար վկայակոչելով Եզրի (Ա. Եզր Իէ. 28)²⁸ եւ Ուսեեի մարգարեության (Բ. 21-22) խոսքերը՝ ասվում է. «Երկինք ցաղեսցեն յերկիր, եւ երկիր տացէ զպտղաբերութիւն»²⁹: Այնուհետեւ, աղոթքն անձրեւի հայցմանը հանգեցնելու նպատակով ասվում է. «Աւրհնեա՛, Տէ՛ր, զամպս, զի քաղցրութեամբ ցաղեսցեն յանդաստանս [ընդգծումը մերն է] մեր»³⁰: Այս նախադասությունն իր մեջ խտացնում է Անդաստանի ժամանակ անձրեւի հայցման խորհուրդը:

Կանոնի՝ անձրեւի հայցմանը նվիրված լինելն առավել ցայտուն է արտահայտվել աղոթքի երկրորդ մասում, որի սկզբում այն միտքն է ընդգծվում, որ Տերը երկրի բոլոր կողմերից ամպեր է բարձրացնում երկինք, որոնք անձրեւի են վերածվում եւ հեղվում երկրի վրա, նաեւ «...զվայդատակմունս յանձրեւս դարձուցանես»³¹: Կայծակն անձրեւի վերածելու մասին խոսքերը նույնպես ուղղակիորեն կապված են Անդաստանի դաշտային արարողությունների հետ, որն առնչվում է ամպրոպի օդերեւութային հավատալիքի հետ:

Անձրեւի հայցման աղոթքը ծիսական զարգացման ավելի երկար ճանապարհ է անցել: «Մաշտոցի» հին խմբագրության մեջ այն աղոթքից դառնում

²⁶ «Մայր Մաշտոց», Ժ. դար, հտ. Ա., գիրք Ա, էջ 410:

²⁷ Անդ:

²⁸ Տէս Ա. Մնաց. Իէ. 28:

²⁹ «Մայր Մաշտոց», Ժ. դար, հտ. Ա., գիրք Ա, էջ 413:

³⁰ Անդ:

³¹ Անդ, էջ 414:

է անհրաժեշտ բոլոր միավորներն ունեցող մի կանոն, որը, կարծում ենք, բացատրվում է երկու պատճառով: Նախ՝ «Մայր Մաշտոցի» կանոնահամարներում առանձին համար ունենալով՝ որպես առանձին կանոն է ընկալվել, եւ անհրաժեշտություն է առաջացել այն օժտել կանոնին բնորոշ մյուս միավորներով: Երկրորդ՝ անձրեւի հայցումը ժողովրդական տարածված հավատալիք էր, եւ երկրագործական կյանքում խիստ անհրաժեշտ էր:

«Մաշտոցի» հին խմբագրության մեջ որպես կանոն-աղոթք՝ այն դրված է ԼԷ. համարի ներքո, կարճառոտ է եւ ունի հետեւյալ խորագիրը՝ «Աղաւթք ի վերայ երաշտութեան. Անձրեւ լինի»³²: Աստվածաշնչում Եղիա մարգարեի մասին ասվում է, որ նա դիմում է ժողովրդին՝ ասելով, որ սկսված երաշտը դադարեցնելու համար թող Բահաղի 450 քրմերն աղոթեն, եւ ապա ինքը կաղոթի: Եղիան Տիրոջը պատարագ մատուցելուց հետո ելնում է լեռան գլուխը եւ աղոթում, որից հետո «...ամպ մի փոփրիկ իբրեւ զթափ» ելնում է եւ աճում, ապա «...երկինք մթացան ամպովք եւ հողմով, եւ եղեւ անձրեւ մեծ» (Գ. Թագ. ԺԸ.):

Այս պատմության հետեւողությամբ աղոթքի սկզբում ասվում է, որ Եղիայի խնդրանքով երկիրը «...անձրեւակուլ, անձրեւախափան» դարձրեցիր եւ նրա իսկ խնդրանքով «...ցաւ պտղագգեստ շնորհեցեր»³³: Հետեւաբար, այստեղ շեշտվում է, որ երաշտն աստվածային պատիժ է, որը պետք է ցրել ապաշխարությամբ եւ ընծայաբերմամբ: Վերջինս եկել է ոչ միայն Հին Ուխտից, այլեւ հեթանոսության շրջանից ու վաղնջական ժամանակներից եւ համապատասխան վերամեկնաբանման է ենթարկվել քրիստոնեության ընդունումից հետո:

Ուստի այստեղ նույն ձեւով հայցվում է, որ ինչպես Եղիայի խնդրանքով անձրեւ շնորհեց, այնպես աստվածային նույն գթությամբ մարդկանց բազմաթիվ մեղքերն անտեսելով «...զանձրեւս քո առաքեալ՝ որք պետս ունին եւ խնդրեն, ուրախ արա՛ զերեսս երկրի յաղագս աղբատաց ժողովրդեան քո եւ յաղագս տղայոց եւ անասնոց, եւ այնոցիկ որ ակն ունին տալ նոցա կեռալուր ի ժամուս»³⁴:

Քանի որ «Մաշտոցի» հին խմբագրության կանոնը կազմված է ընդամենը մեկ միավորից՝ աղոթքից, ու որեւէ ծիսական հրահանգ չունի, դժվար է ասել՝ այն եկեղեցում է կատարվել, թե Անդաստանի թափորով

³² «Մայր Մաշտոց», Ժ. դար, հտ. Ա., գիրք Ա., էջ 416:

³³ Անդ:

³⁴ Անդ:

գնացել են դաշտ եւ այնտեղ ասել: Միայն մեկ աղոթքից կազմված լինելը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ այն եկեղեցում է ասվել:

«Մաշտոցի» հին խմբագրության կանոններում նկատելի է հետեւյալ օրինաչափությունը. ժողովրդական ակունքներ ունեցող արարողությունների համար խստորեն սահմանվում են եկեղեցական արարողություններին բնորոշ կանոններ, որպեսզի ժողովրդական շերտը հնարավորինս քիչ արտահայտվի:

1489 թ. Խարբերդում գրված Ս. Ղազարի ձեռագրատան հմր. 148 «Մաշտոցում» քահանայական աղոթքից առաջ ոչ միայն նախորդող սարկավագական ընդունված քարոզն է, այլեւ ծիսական հետեւյալ ընդարձակ հրահանգը, որը պատկերացում է տալիս, թե ինչպէս է կատարվել «Կանոն վասն երաշտութեան անձրեւի» կանոնը. «Ելանեն խաչի եւ շուրջառով յանդաստանն: Եւ ժողովուրդն զհետ քահանայիցն, եւ ասեն ըստ պատշաճի ատուրն եւ կարդան անետ. ըստ խորհրդի: Եւ երթան ի տեղի նշանաւոր»³⁵:

Այստեղ տրված է Անդաստանի թափորի ամբողջական պատկերը, որտեղ խաչով եւ շուրջառով առջեւից գնում են քահանաները, իսկ ետեւից՝ ժողովուրդը: Ըստ այս հրահանգի՝ օրվա տոնին պատշաճող համապատասխան շարական եւ արարողության խորհրդին համահունչ ավետարանական ընթերցվածքներ են ասում: Շատ կարելու է արարողության տեղի մատնանշումը ժողովրդական հավատալիքային ակունքների վերհանման տեսանկյունից: Ասվում է, որ ոչ թե դաշտում կամ անդաստանում է կատարվում, այլ «ի տեղի նշանաւոր»: Ամեն բնակավայր ուներ իր համապատասխան տեղը, որը հին հավատալիքային որեւէ պաշտամունքի հետ էր կապվում, եւ ժողովուրդն ընդունված կարգով ավանդաբար այստեղ էր կատարում Անդաստանի արարողությունը, որն ակնարկվում էր «ի տեղի նշանաւոր» խոսքերով, այլապես կասվեր «յանդաստան, յարտուրայս կամ ի դաշտս»:

Երաշտի կանոնն անհամեմատ հանդիսավոր եւ ընդարձակ է ներկայացվում Վաղարշապատի հրատարակության «Մաշտոցի» մեջ: Կանոնի սկզբում դրված ծիսական հրահանգում ասվում է, որ գիշերը հսկում է կատարվում, առավոտյան Ս. Պատարագ է մատուցվում եւ մատաղ է տրվում, ապա «...ելանեն ի քափօր»³⁶:

³⁵ «Մայր Յուդակ հայերէն ձեռագրաց», Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ, հտ. Գ., 1966, էջ 277:

³⁶ «Մաշտոց», Վաղարշապատ, 1894, էջ 431:

Երաշտի ժողովրդական արարողություններում նման մատաղն անվանվում էր Ցասման մատաղ եւ տրվում էր Ցասման խաչերի մոտ՝ ի մեղմացումն այն զայրույթի, որի առաջ բերած պատժի արտահայտությունն էր երաշտը:

Ցասման խաչերը կանգնեցվում էին լեռնագագաթներին: Ցասման խաչերին մատուցվող պաշտամունքի ազդեցությամբ եւ ժողովրդական հավատալիքների քրիստոնեական երանգավորմամբ են գրվել շարականի հետեւյալ տողերը.

«Այսօր ի գլուխս լեռանց տուն Աստուծոյ հաստատեալ.

որ եւ յաւէտ ոռոգին յամպոց Հոգւոյն աստուածաբուդիս առատահոս անձրեւօք.

բարեբանեա՛ զաղբիւրն կենաց զարբուցանողըն ծառաւեաց»³⁷:

Շարականի այս տան մեջ լեռնագագաթներն անվանվում են Աստծու տուն, որոնք շարունակ ոռոգվում են անձրեւով:

Եզրափակիչ ծիսական հրահանգը վեր է հանում կանոնի ուղղակի կապն Անդաստանի արարողության հետ. «Ապա արասցեն անդաստան ըստ կարգի, եւ դառնալով յեկեղեցին նստին ի սեղան»³⁸:

Այս հրահանգից պարզ է դառնում, որ երաշտի կանոնը կազմված է ոչ միայն եկեղեցուց դուրս համապատասխան տեղում ասվող երաշտի աղոթքից, այլեւ հաջորդող Անդաստանից, որից հետո, ի նշան աստվածային պատուհասի, տրվել է ցասման հասարակաց մատաղ:

Ինչպես ասացինք, Անդաստանի կարգը եկեղեցում կատարվում է Տեառնընդառաջից ու Ծաղկազարդից սկսած: Այդ նույն ձևով տարվա անձրեւաբերության ժողովրդական հավատալիքային արարողություններն սկսվում են նույն այս շրջանից, որը համընկնում է գարնանացանի աշխատանքների հետ: Աղ. Մխիթարյանցը գրում է, որ Շիրակում ոչ միայն Վարդավառի ժամանակ էին իրար վրա ջուր ցողում, այլեւ գարնան սկզբին, երբ ցանքի առաջին օրը դուրս էին գալիս դաշտերը «խամահանուկ անելու»՝ հողը «խամից» հանելու եւ հերկի նախապատրաստելու համար: Այդ օրը բոլոր դաշտ գնացողների վրա ջուր էին ցողում, որ «...տարին անձրեւաբեր լինի»³⁹: Զրով ցողված հողագործներն իրենց հետ անձրեւի կաթիլներ էին դաշտ տանում, որ երաշտը չպատուհասի:

³⁷ «Մաշտոց», Վաղարշապատ, 1894, էջ 432:

³⁸ Անդ, էջ 436:

³⁹ Աղ. Մխիթարյան, Փշրանքներ Շիրակի ամբարներից, Մոսկուա, 1901, էջ 273:

Հայկական լեռնաշխարհում երաշտը հաճախ էր պատուհասում արտերն ու դաշտերը, ուստի Վարդավառի տոնին կամ Վարդավառի ժողովրդական արարողության տոնին՝ հուլիսի Գ. կիրակիին, ժողովրդական միջոցառումները նվիրված էին անձրեւաբերությանը: Քանի որ երաշտը կարող էր լինել Վարդավառից առաջ կամ հետո, ուստի նույն կամ համանման արարողությունները կատարվում էին տեւական երաշտի ժամանակ, անկախ նրանից՝ դրանք կլինեին Վարդավառից առաջ, թե հետո:

Ստ. Լիսիցյանը գրում է, որ Վարդավառի տոնը նվիրված էր լեռնագագաթների պաշտամունքին: Ասվում է, որ Զանգեզուրում գտնվող ճգնավորի սարի գագաթին պատվում էր ցցված ժայռը, որին երաշտի ժամանակ մատաղ էին բերում⁴⁰:

Քրիստոսի Պայծառակերպությունը եւս տեղի ունեցավ լեռնագագաթին: Ուստի քրիստոնեության ընդունումից հետո ժողովրդական հին հավատալիքները իրենց տեղը զիջում են կամ սկսում են արտահայտվել քրիստոնեական հասկացությունների միջոցով:

Վաղնջական ժամանակներից լեռնագագաթները կապվել են ջրի պաշտամունքի հետ, քանի որ մոտ են գտնվել երկնքին, որտեղից գալիս էր անձրեւը: Քիչ դեր չի խաղացել նաեւ այն հանգամանքը, որ ջրերի վտակները եւ աղբյուրները սկզբնավորվել են լեռնագագաթներից:

Հայաստանի տարբեր լեռներում գտնվող եւ ժողովրդի կողմից վիշապաբար անվանվող ձկնակերպ քարե արձանները համարելով Յասման խաչերի նախորինակը՝ Աբեղյանը գրում է, որ դրանք դրվել են «...ջրի աստվածուհի Աստղիկ-Դերկեսոյի համար, որը պաշտվել է իբրեւ ձուկ»⁴¹:

Աբեղյանը կարծում է, որ ձկնակերպ այս կոթողները կանգնեցված են եղել ձկան պոչի վրա, իսկ վերելում երինջի գլխի գծագրություն են ունեցել, որի բերանից «...վայր էր իջնում ջրի ալիքների գծագրությունը: Դա մի սիմվոլ է այն բանի, որ զոհաբերությունն ընդունվում է, եւ վայր են հոսում երկնային ջրերը մոտիկ լճակի, առվի կամ աղբյուրի մեջ»⁴²:

Նման կոթողները կանգնեցված են եղել արհեստական ոռոգման համակարգերից վերել գտնվող վայրերում, որտեղից ջուրը հոսել է ներքե՝ ջրամբարները կամ ջրանցքները:

⁴⁰ ՍՏ. ԼԻՍԻՑՅԱՆ, Զանգեզուրի հայերը, Երեւան, 1969, էջ 278-279:

⁴¹ Մ. ԱՔԵՂՅԱՆ, Երկեր, հտ. է., Երեւան, 1975, էջ 171:

⁴² Անդ, էջ 166:

Հիշյալ կոթողների երնչակերպ գլուխ ունենալը ցույց է տալիս, որ երինջների զոհաբերությունը եւ վերջինիս հաջորդող անձրեւն ուղղակիորեն փոխակերպվել են նույն լեռնագագաթներին կանգնեցված Յասման խաչերի: Երաշտի եկեղեցական կանոնում տեսանք, որ արարողության սկզբում գիշերը հսկում էին կատարում, առավոտյան Ս. Պատարագ մատուցում, ապա մատաղ անում, հետո թափորով դուրս էին գալիս եկեղեցուց եւ «...արասցեն անդաստան ըստ կարգի» եւ վերադառնալով եկեղեցի՝ «...նստին ի սեղան»⁴³:

Քրիստոնեության ընդունումից հետո այդ արձանների վրա խաչեր են փորագրել, որոնք խորհրդանշել են նաեւ անցումը քրիստոնեությանը, կամ համանման գագաթներին կանգնեցրել են Յասման անվանվող խաչեր՝ ի բարեխոսություն երաշտի՝ որպես երկնային ցասման դադարեցման:

Վերջիններս Գարեգին եպս. Սրվանձտյանցի կողմից ներկայացված են որպես երաշտի եւ տարերային մյուս աղետների ու պատուհասների դադարեցմանն ուղղված բարեխոսության խաչեր. «Յասմանիս աչ այն խաչափառերն են, որ փաղափց դուրս ու ըստ մեծի մասին վանքերուն մօտ, գեղերուն մօտ, արտի, անդաստանի բոլորը գտնուած բլուրներուն վրայ տնկուած են: ...Թէ ինչո՞ւ համար ըսուած է Յասմանիսաչ. վասն զի երբ տարածամ ձիւն կամ կարկուտ տեղայ, բերքերուն վնասէ. երբ մարախն ու թրթուրը բոյսն ու կանաչը գօսացնեն. երբ երաշտոսին լինի... եւ ինչ վնաս որ պատահի երկրին, այն որ մարդոց ըրածը չէ, Աստուծոյ ցասումն կը համարին. եւ այդ ցասման դէմն առնելու համար Քրիստոսի խաչին պատկերը կը բարձրացնեն այսպէս երկնից առջեւ, որ պատուհասիչ հրեշտակը պատկառի խաչէն, եւ Աստուած հաշտուի»⁴⁴:

Յասման խաչերի բարեխոսությանը դիմել են Անդաստանի թափորով կամ եկեղեցական արարողությանը զուգահեռ կատարվող ժողովրդական ծեսերով, որոնք սկսվում էին մատաղ անելով եւ թափորի վերադառնալուց հետո մատաղի հասարակական ճաշակմամբ:

Ազգային սովորույթների հիման վրա Յասման խաչի կանգնեցումն Աբեղյանն այսպես է նկարագրում. «Յասման խաչը տնկելիս, ինչպես սովորաբար երաշտի ժամանակ, մեծ թափորներ էին անում քաղաքի կամ գյուղի շուրջը անդաստանի շորս տեղում կամ շորս բլուրների վրա:

⁴³ «Մաշտոց», Վաղարշապատ, 1894, էջ 436:

⁴⁴ Գ. ԵՊՍ. ՍՐՈՒԱՆՁՏԵԱՆՅ, Գրոց ու բրոց եւ Սասունցի Դաւիթ կամ Մհերի դուռ, Կ. Պոլիս, 1874, էջ 117:

Այս թափոռների ժամանակ ոտաբոբիկ ու գլխաբաց ման էին ածում որեւէ սրբի մասունք: Մատաղ էին մորթում ու կազմում մեծ հացկերույթ, որ կոչվում էր ցասման հաց. որովհետեւ հավատում էին, թե կախարդները, որոնք ծառայում են չար ոգիներին, երկինքը կամ ամպերը կապել են, եւ աստված բարկացել, «ամպերի կապանքը» չի արձակում, որ անձրեւ գա»⁴⁵:

Ցասման մատաղի մասին հիշատակություն կա անգամ «Սասնա ծռերում»՝ որպէս արտահայտությունը հայ ժողովրդի դարավոր եւ խորունկ հավատքի:

Ժողովրդական հնչմամբ ցասումը ասվում է «սասում», ըստ այդմ՝ Ցասման ժամը հնչում է որպէս «սասման ժամ»: Սա ոչ թե բարբառային ձեւ է, այլ գալիս է ժողովրդական մտածողության ակունքներից, որ ցասումն իր հետ բերում է երկրի սասանում առաջացնող պատուհասներ: Սահակ վրդ. Ամատունին «Սասման ժամ»-ի մասին գրում է. «Ցասումից ազատվելու համար մատուցած Պատարագ», եւ ժողովրդական այդ պաշտամունքից վկայակոչում է «էսօր սասման ժամ կայ»⁴⁶ արտահայտությունը: Հետո Սահակ վարդապետը ներկայացնում է «Սասնա ծռերի» մի քանի գրառումներ, որոնցում, ինչպէս այս փոփոխակում, ասվում է. «Նախորդ էսաց.— Դաւիթ, միր գեղ սասման ժամ ի»⁴⁷: Եւ հետո, նախորդը, վերցնելով պղինձը, «տարաւ սասման ժամու տուն»: «Սասում» բառի բացատրության վերաբերյալ Սահակ վարդապետը գրում է. «Պատիժ, պատուհաս, պատահար (երաշտ, կարկուտ եւ այլն)»⁴⁸:

«Սասում» բառով ստուգաբանվում է «Սասուն» բառը: «Սասնա ծռերում» ասվում է. «Որտ[ղ]ի, էս տուն չի, էս սասում ի: Անուն դրին Սասում»⁴⁹:

Անդաստանի եկեղեցական թափոռի՝ դաշտում կատարվելու ընթացքի հետդարձ վերականգնման առաջին աստիճանն է ներկայացնում Նուրիի ժողովրդական արարողությունը, որի ծիսահավատալիքային մթագնումից հետո այն այժմ կատարում են երեխաները:

Նուրիի երգի ամենավաղ գրառումը (1860 թ.) գտնում ենք Պերճ Պռոշյանի գրած «Սոս եւ Վարդիթեր» վեպում⁵⁰: Ժողովրդական

⁴⁵ Մ. ԱՔԵՂՅԱՆ, Երկեր, հտ. է, էջ 168:

⁴⁶ Մ. ՎՐԴ. ԱՄԱՏՈՒՆԻ, Հայոց բառ ու բան, Վաղարշապատ, 1912, էջ 583:

⁴⁷ Անդ:

⁴⁸ Անդ, էջ 584:

⁴⁹ Անդ:

⁵⁰ Պ. ՊՐՈՇՅԱՆ, Երկերի ժողովածու, հատոր առաջին, Երեւան, 1962, էջ 138:

արարողության հարազատ նկարագրությունը տվել են Աղ. Մխիթարյան-ցը եւ Վահան վարդապետը:

Աղ. Մխիթարյանցը գրում է, որ Շիրակում երաշտի տարիներին երեխաները, ավելի վրա լաթեր փաթաթելով, «...պուրպատիկին (Նուրին-Նուրին) կ'շինեն եւ երկու մանուկ բռնած՝ դռնէ դուռ ման կածեն: Իւրաքանչիւր տանտիկին մի թաս ջուր ցփնելով պուրպատիկինի եւ շրջողների վրայ՝ յետոյ մի բան կտայ, հաւկիթ, եղ, հաց կամ այլ ինչ»⁵¹:

Վահան վարդապետը նկարագրում է երաշտի ժամանակ տեղի ունեցող Նուրիի արարողությունը: Արեւմտահայ միջավայրի մի շարք շրջաններում խաչափայտի վրա փաթաթված կտորներով հարսնատիկնիկ են պատեցնում: Վերջինս անվանվում է «Զիչի մամա», որը պատելով նրան նվիրված երգն են երգում: Նույն ձեւով երեխաներին դրամ, հաց, կերակուր են տալիս եւ տիկնիկի վրա «...ջուր կը սրսկեն եւ զայն կը թրջեն, հաւատալով որ երկինք կ'անձրեւէ»⁵²: Այստեղ ջուրն արդեն ոչ թե երեխաների, այլ անձրեւաբերության Նուրիի վրա են լցնում:

Որպես ժողովրդական ջերմեռանդ հավատի դրսեւորում՝ երաշտի ժամանակ Սուրբ Մասունքով դաշտերն օրհնելու եւ Նուրիի պատեցնելու միջոցով անձրեւ բերելու մասին Պ. Պռոշյանը գրում է «Սոս եւ Վարդիթեր» վեպում: Ասվում է, որ Աշտարակում, երբ երաշտն այնքան է ուժեղանում, որ հողն ու անգամ ամանների ջուրն սկսում են տաքանալ, Աշտարակի ու շրջակա գյուղերի բնակիչները դիմում են Մուղնու Ս. Գեւորգ վանքի վանահորը, որ Սրբի մասունքով թափոր կատարի:

Վանահոր գլխավորությամբ սկսած թափորն այսպես է նկարագրում. «Ինքը բռնեց սուրբ Գեւորգի էրծաթի ոսկեջրած աջը, մնացող տերտերները մինը գլխաքարը, մինը գազաթը, մինն էլ էն դռնավոր մասունքը զգեստավորված, շարական ասելով, խաչ ու խաչփառով՝ մենք հանդեսով էկան դպա Աշտարակ»⁵³:

Բերվող մասունքին դիմավորելու եկած կանանց մասին գրում է. «Կնանիքն էլ ամենքը բոբիկ ոտով, ճամփին քար ու քարիկ, փշին, տատաշին, գետնի տափաքնով մտիկ չի տալով՝ ո՞վ սուրբ Գեւորգ են կանչում»⁵⁴: Կանանց առանձին խմբի հանդիպելը թափորին արդյո՞ք ակնարկ չի

⁵¹ Աղ. ՄԽԻԹԱՐՅԱՆՑ, Փշրանքներ Շիրակի ամբարներից, էջ 200:

⁵² Վ. ՎՐԴ. ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍԵԱՆ, Անգիր դպրութիւն եւ հին սովորոյթներ, գիրք Բ., էջ 102:

⁵³ Պ. ՊՐՈՇՅԱՆ, Սոս եւ Վարդիթեր, Երկերի ժողովածու, հատոր առաջին, Երեւան, 1962, էջ 136:

⁵⁴ Անդ:

պարունակում կանանց կատարած վարի մասին, որին անդրադառնալն անպատշաճ է համարել Պռոշյանը: Տեսնելով Ս. Մասունքը՝ կանայք դիմում են Ս. Գեորգի բարեխոսությունը:

Պռոշյանը մասունքի թափորին զուգահեռ ներկայացնում է Նուրիի պատեցնելու արարողությունը, որին հաջորդում է անձրեւի գալը:

Անձրեւը սերտորեն կապված է կայծակի հետ: Վերջինս անձրեւի նախանշանն է: Ժողովուրդն ասում է, որ մինչեւ ամպը չգոռա, այսինքն որոտ ու կայծակ չլինի, անձրեւ չի գա: Վանի մոտ որոտը, որը համարվում է անձրեւ ուղարկողը, անվանվում է «Գրոզըն Բաբա», որի մասին Աբեղյանը գրում է. «Որովհետեւ անձրեւ հղողը Գրոզըն բաբա-ն բարձունքներում է բնակվում, ապա նրա պաշտամունքը, սովորաբար, կապված է լեռնային բարձունքների հետ: Լեռնային շատ բարձունքներ Հայաստանում եւս, հավանաբար, որպես որոտացողի եւ անձրեւ շնորհողի նստավայր, սուրբ են համարվում, մանավանդ, որ կայծակնահար ժայռերն ու ծառերն ընդհանրապես համարվում են սուրբ»⁵⁵:

Որոտի եւ ամպրոպի հայկական աստվածությունը Վահագնն էր: Որպեսզի անձրեւ գար, հարկավոր էր, որ կայծակը խփեր, այսինքն՝ որոտալով (որպես Գրոզըն Բաբա) ներքեւ իջներ՝ իր հետ բերելով անձրեւը: Ամպրոպի աստվածության գործառույթը քրիստոնեության շրջանում փոխանցվել է Եղիային:

Որպեսզի Վահագնը կամ Եղիան կայծակը երկիր իջեցնեն, նրան պետք էր գայթակղել կամ գրավել: Եղիայի դեպքում անհրաժեշտ է դիմել սրբի բարեխոսությանը, սիրտը մեղմելուն եւ ցասումն իջեցնելու համար Յասման խաչ, ցասման հաց ու մատաղ տալուն, իսկ հեթանոսական Վահագնի դեպքում նրան պետք էր գայթակղել, որպեսզի կայծակ խոցացներ ներքեւ:

Ինչպես Ագաթանգեղոսի պատմությունից է հստակ երեւում⁵⁶, Վահագնի սիրուհին Աստղիկ դիցուհին էր: Որոտի աստվածության սիրտը գրավելու, վար իջեցնելով չորացած երկինքը պատռելու եւ իր հետ անձրեւ բերելու համար լեռնագագաթներին դնում էին դիցուհու արձանը: Երաշտից ճաքճքված դաշտերում պատեցնում էին աստվածուհուն խորհրդանշող Նուրիի բորբատիկնիկը՝ դյուցազնի սիրտը սիրով

⁵⁵ Մ. ԱՐԵՂՅԱՆ, Երկեր, հտ. է., էջ 78:

⁵⁶ ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ, Պատմություն Հայոց, աշխ.՝ Ա. Տեր-Ղևոնդյանի, Երեւան, 1983, §809, էջ 453:

բորբոքելու եւ ներքեւ կանչելու համար: Ավելի վաղ շրջանում Աստղիկին նմանակել են մերկ կանայք եւ կույս աղջիկները՝ հեթանոսական ըմբռնումով սրբազան զոհաբերության միջոցով իրենց ընծայելով Վահագնին:

Քրիստոնեությունը հոգեւոր վերաիմաստավորման է ենթարկել հին հավատալիքը: Աբեղյանն այս համակարգում հեթանոսությունից քրիստոնեությանն անցման շրջանում ցասման խաչերի մասին Սրվանձտյանցի բերած հատվածը դիտարկելով՝ գրում է. «Քրիստոնեական դարերում հարատեւել է հին հեթանոսական հավատալիքն ու պաշտամունքն իր արարողություններով, միայն հին անուններին փոխարինել են քրիստոնեականները: Վահագն աստծու փոխանակ անցել է լոկ Աստված, Վահագնի սիրական տարփածուի Աստղիկի տեղ՝ Աստծու սիրելի որդի Քրիստոս, ամպերը կապող վիշապի տեղ՝ պատուհասիչ հրեշտակը: Հիմա՝ քրիստոնեական անունների փոխանակ հեթանոսականները դնելով եւ քրիստոնեականները փակագծերի մեջ թողնելով, Սրվանձտյանցի խոսքերով ունենում ենք՝ «Երաշտությունը Վահագնի (Աստծու) ցասումն կը համարեն, այդ ցասման դեմն առնելու համար՝ նրա սիրական տարփածու Աստղիկի ձկնակերպ (սիրելի որդի Քրիստոսի խաչի) պատկերը կը բարձրացնեն երկնից առջեւ, որ ամպերը կապող վիշապը (պատուհասիչ հրեշտակը) պատկառի, եւ Վահագն (Աստված) հաշտվի»,— ավելացնեմ՝ եւ անձրեւ բերի»⁵⁷:

Ամփոփելով՝ ասենք, որ Անդաստանի արարողությունը լավագույնս ցույց է տալիս, թե հին հեթանոսական պաշտամունքը եւ գյուղացու մտահոգությունը բերքի համար ինչպես է ներդաշնակվել եկեղեցական ծիսակատարությանը՝ քրիստոնեությանը բնորոշ հոգեւոր խորին վերաիմաստավորմամբ: Այն դարձել է աշխարհի չորս կողմերի համայնական դաշտերի բարեբերության, հայ ժողովրդի համար այնքան տենչալի խաղաղության եւ հայկական արժեհամակարգի անկապտելի մասը կազմող քրիստոնյա աշխարհի (թագաւորութիւն քրիստոնէից) հավաքական օրհնությունը:

⁵⁷ Անդ, էջ 171:

РЕЗЮМЕ

В статье представлен церковный обряд Андастан — освящение четырех сторон света, и связанные с ним церковные каноны, касающиеся засухи и вызова дождя.

Показано также сопоставление ритуальных церемоний, относящихся к Андастану и вызову дождя, в дохристианском периоде. Сопоставление было осуществлено путем сравнительного анализа народных верований, изображенных в описаниях средневековой армянской литературы, церковного обряда и этнографических обычаев. Подобный метод анализа позволяет выявить процесс ритуального развития церковных канонов, таинство и значение совершаемых церемоний.

SUMMARY

The article presents the ecclesiastical ceremony of blessing the land, and how the church canons of droughts and rainfalls are related to it.

It also reveals the equivalent of ritual ceremonies and rules related to the rite of blessing the land and rainfalls in the pre-Christian era.

The comparison was made through a comparative examination of folk beliefs described in Armenian medieval literature, church rituals and ethnographical customs.

Such a method of analysis enables to disclose the course of ritual progress of church canons and the mystery embraced in the performed ceremonies.

